

К.О. Козачук,
кандидат філологічних наук, доцент
(Академія адвокатури України)

Антисоціальний персонаж у ліриці Т. Шевченка: структурні та еволюційні компоненти

Ключові слова: *антисоціальна особистість, байронівський герой, історичний персонаж, екзистенційна самотність.*

Перетнувши поріг ХХІ століття, наукове українство робить усе нові кроки до осмислення власного, не засміченого ідеологічними міфами імперії образу великого Кобзаря. Проте масштабність постаті поета і його націєтвірний потенціал такі, що, як слушно зазначив П. Мовчан 1999 р. у передмові до видання “Кобзаря”, значними зусиллями літературознавців України досі “йому повернено лише його життєпис, але не духовність” [15, 8]. Відтак залишаються актуальними спроби заповнити прогалини в аналізі концептуальних складових Шевченкового світобачення, історії їх формування та розвитку.

Одним із найбільш драматичних питань пізнього радянського і пострадянського шевченкознавства логічно стало питання про природу революційності поета. У залежній Україні Тараса Шевченка було офіційно зроблено революціонером-демократом, богоборцем (інколи, обов’язково з цієї причини, “титаном”) і зятятим ворогом усього, “що паном звалось”. А з метою уникнення небажаних інтерпретацій “запопадливі охоронці ретельно прополювали спадок генія... прибираючи двозначності й додаючи свої тлумачення до того, що прибрати було неможливо” [8, 5].

Відомий психолог Еріх Фромм казав, що словесні формули, які не мають смислу, зачаровують. Мабуть, саме інструментом

такої словесної магії виступили загальноприйняті тоді визначення історіософського сенсу творчості Кобзаря, до яких було залучено навіть людей, кровно не чужих поетові. Зокрема Д. Красицький (правнук Т. Шевченка по лінії сестри Катерини) твердив, що “Шевченко – основоположник революційної демократії на Україні – разом з великими російськими революціонерами-демократами Чернишевським, Добролюбовим виступав проти самодержавства і кріпосництва, проти релігії і церкви, яка освячувала й підтримувала гноблення трудящих” [13, 25]. Можна тільки гадати про те, яких моральних зусиль коштувала авторові ця фраза, та й уся стаття, що вийшла у 1974 році. Більше того, моральне відчуження від живої людини, якою був Кобзар, доходило до тверджень про те, що, мовляв, “у своїх поезіях Шевченко часто вживає *церковнослов’янські* (курсив наш – К.К.) слова: “бог”, “божий”, “рай”, “пекло”, “святий”, і це використовують буржуазні націоналісти у своїх намаганнях довести, ніби поет був релігійною людиною” [13, 26–27]. Таким чином зі свідомості мільйонів українців іще з початкової школи послідовно вибивалася потреба пізнавати слово Кобзаря, мислячи самостійно, враховуючи факти істинної історії духовної особистості поета, тих доленосних і важких часів, у які він жив і про які писав.

Особливо великої уваги було приділено тому, щоб прибрати з поля зору читача незручний для імперського організму образ ворога, наново пояснити причини й рушії соціальних явищ, описуваних і художньо аналізованих поетом. Твори Шевченка детально редагували аж ніяк не глухі до справжнього смислу слів люди. Так, у виданні “Кобзаря” 1930 р. “з “легкої руки” редактора-текстолога І. Айзенштока у поезії “Чигирине, Чигирине” була зроблена підміна – замість “московські ребра” з’явилося “татарські ребра” [6, 442]. Наведений випадок класичний, один із багатьох, на які уже звернули увагу численні дослідники творчості Т. Шевченка. Таке “переведення акцентів” не обмежувалося лише національним регістром; спрямовувалося і сприйняття українцями власного соціального “я”. Про це свідчить влучно підмічена М. Жулинським заміна: “в “Гайдамаках” замість “А онуки? Їм байдуже, Жито собі сіють” подано: “А онуки? Їм байдуже, Панам жито сіють” (“Кобзар”, видавництво “Дніпро”, 1966 р.)” [6, 442–443].

“Виправлено” було й точку зору, з якої розглядалася історіософія поета, бо ж правильною стала вважатися марксистсько-ленінська (ще одне поняття “за Фроммом”) теорія розвитку суспільства. Тому, зважаючи і на необхідність захисту атеїстичних настанов, у загалом непоганій статті Є. Кирилюка “Крізь магічний кристал” написано, що “в ту добу, коли марксизм ще не проник у нашу країну, бо він тільки-тільки зароджувався (1844 рік!), поет уявляв собі збройну боротьбу народних мас тільки як нову гайдамаччину, як нову Коліївщину: “Розпанахають погане, Гниле серце, трудне, І вицідять сукровату, І наллють живої Козацької тії крові, Чистої, святої!” [10, 152]. Привертає увагу в цьому уривку не стільки дражлива тема народного повстання, скільки суто матеріалістичне, сказати б, хірургічне трактування поняття “серце”, на протигагу знаній ще зі Старого Заповіту паралелі “серце = розум”.

Досить багато сучасних авторських підходів до вивчення проблеми зображення революційного народного руху у Т. Шевченка

містять такий структурний компонент, як аналіз відтворення поетом антисоціальної поведінки особистості, її причин і наслідків. Жодним чином не претендуючи на загальність і безоглядну дієвість такого способу наближення до істини Кобзаревого слова, спробуємо зробити огляд еволюції образу антисоціального персонажа в ліриці Т. Шевченка; зважаючи на обмежений обсяг статті, мова піде передусім про образ “народного месника”, доповнений варіантами і знахідками поета.

Коротко визначимо поняття антисоціальної особистості. У сучасній кримінології як загальник прийнято вживати поняття “девіантна”, називаючи так “суб’єкта поведінки, що відхиляється від прийнятих суспільних стандартів” [11, 151] і акцентуючи на злочинних наслідках такої поведінки. Е. Шур зауважував, що категорії злочинної поведінки не є незмінними і відзначаються суперечливим характером, проте “практично будь-яке сучасне суспільство має систему кримінальних законів, які передбачають певну частину основних злочинів, таких як убивство, кровозміщення, тяжкі ображення особи і серйозні порушення прав власності” [Цит. за: 11, 156]. Приблизно на такий самий перелік основних злочинів ми виходимо, якщо керуватися вказівкою М. Сулими на правила, які й сьогодні є загальновідомими і загальноприйнятими: “шануй батька твого і матір твою, не вбивай, не перелюбствуй, не кради, не говори неправдивого свідчення, не бажай дому ближнього твого (Книга Вихід, 20: 12–17)” [Цит. за: 20, 5]. Історія ж розвитку кримінології свідчить про те, що спроби пізнати злочинця окремо від пізнання людини як такої є непродуктивними. Тому одним із методологічних принципів в кримінології має бути такий: “злочинець походить від людини” [12, 5].

У 1990-х роках було здійснено немало кримінологічних досліджень, що мали за принцип натуралізм. Автор одного з них, О. Костенко, вважає радикальним засобом досягнення національної, в тому числі кримінологічної, безпеки в будь-якій країні сприяння включенню якомога більшого числа людей в “узгоджене з економічними

законами підприємство, котре створює імунітет проти ураження людей комплексом сваволі і ілюзій. Всі інші засоби, у тому числі репресивні, є допоміжними” [12, 11]. Відомий дослідник революційних рухів П. Сорокін, аналізуючи мотивацію таких рухів, слушно зазначив необхідність поділу людських інстинктів на групу основних і решту. З цього погляду він робив висновок про те, що “коли змінити умови оточення так, щоб викликати притиснення основних інстинктів багатьох осіб, то ми дістаємо масову дезорганізацію поведінки, масовий вибух...” [19, 16]. Яскраву ілюстрацію наслідків такого вибуху можна помітити в уривку з історичної поеми Т. Шевченка “Гайдамаки” (1840): “І діти майнули По горищах, по коморах, По льохах, усюди; *Всіх уклали, все забрали...*” (курсив наш. – К.К.) [23, 91]. Крім того, П. Сорокін додав спостереження про потребу людини прикривати свої безумовні рефлекси “багатьма умовними, особливо бесідними. Погано чи добре, але факт такий” [19, 31]. Не будемо в межах цієї статті досліджувати механізми мовного впливу на натовп, але погляньмо на слова Максима Залізняка, звернені до гайдамацького війська: “Отак, діти! Добре, діти! Будете панамі” [23, 61]. Звертає на себе увагу й широта обговорення планів гайдамацького руху, описана поетом у розділі “Свято в Чигирині”: “Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а слава Богу, вся Смілянщина, коли не вся Україна” [23, 79].

На думку М. Скрипника, ствердження національної ідентичності в українців здійснюється не через отожднення себе зі спільнотою, колективом, а через “ствердження своєї особистості в околі та спільноті” [18, 47]. Гадається, саме тому деструктивність щодо суспільних цінностей, коли особистість намагається подолати відчуття власної неповноцінності, знищуючи або підкоряючи інших, нерідко раціоналізується “за допомогою таких понять, як обов’язок, патріотизм та любов” [21, 39]. Розуміння цієї подвійної пастки висловив Кобзар у вірші “Дурні та горді ми люди...”, написаному на Кос-Аралі 1849 року: “...а

над собою Аж деспоти – такі царі...” [23, 417]. З огляду на це вважаємо надзвичайно слушними слова П. Мовчана про потребу в силовому полі, в якому б особа не почувалася самодостатньою і окремішньою, щоб вона не була “...безбатченком чи духовним байстрюком, якого зреклася сама мати-вітчизна” [15, 14].

Такого силового поля Україна довго була позбавлена – як у долі окремої особистості, так і в загальнонаціональному плані: “Поглянув я на ягнята – Не мої ягнята! Обернувся я на хати – Нема в мене хати!” [23, 316]. І це відбулося після того, як, за словами О. Забужко, країна “вийшла на арену історії з власною реплікою в драмі світового Духа наприкінці 16 і, особливо, в першій половині 17 ст.” [7, 36–37], ставши країною з розвиненою мистецькою культурою, гідною обороною християнських країн проти Османської імперії, в боротьбі з якою першорядну роль відіграло українське козацтво. До цього додавалася повна дезорієнтація правового захисту населення України, яка призводила до відчаю і зневіри у суспільстві: у своїй монографії “Гайдамаччина” Д. Мордовцев писав, що “поруч з республіканським кодексом (Статутом Литовським), сповненим найбільш варварськими абсурдами, діяли так звані великоруські “государеві укази”, що виходили з принципу самодержавної влади. А поруч стояли й юридичні абсурди так званого Магдебурзького права, в якому юридичних безглуздь найжорстокішого змісту було не менш, ніж у Литовському Статуті, і вони видавали з головою слабкого сильному (курсив наш. – К.К.), бідного багатому. Цій юридичній плутанині допомагало ще й Бог зна навіщо приліплене сюди саксонське право чи так званий “саксонський порядок”, – і до цих чотирьох збірок абсурдів... звертались тодішні юристи і судді, аби будь-яку людську справу і людський стан зробити безвихідним” [16, 11].

Антисоціальність, заперечення моральних настанов суспільства властиві для так званого байронівського персонажа, однак, на думку О. Кудлей, його рецепція у Росії (як і в Україні також) через тягар кріпач-

чини “характеризується акцентуацією бунтарських мотивів, набуває “тотального характеру заперечення панівних релігій і суспільного ладу, традиційної християнської етики” [14, 13]. Додамо, що байронівський герой (чи антигерой) зовсім не безоглядно запозичений та інтерпретований Т. Шевченком; протягом свого творчого розвитку він неодноразово звертається до такого персонажа, поступово “пробуючи на смак” і розгортаючи в тексті все нові й нові грані цього складного явища. Тому й існує відчутна можливість для того, щоб дослідити його, “відкинувши застарілі стереотипи, вульгарно-соціологічні підступи, які нехтують природу мистецтва і суперечать загальнолюдським цінностям загалом” [4, 16]. Текстуальною основою для нашого дослідження стала як рання, так і пізня лірика Кобзаря – від вірша “На вічну пам’ять Котляревському” (1838) і поем “Гайдамаки” (1840), “Гамалія” (1842), вірша “Розрита могила” (1844), поемикоєдї “Сон” (1844), творів “І мертвим, і живим...” (1845), “Минають дні, минають ночі...” (1845), віршів із циклу “В казематі” (1847), “Мені тринадцятий минало...” (1847), “Сон (Гори мої високі...)” (1847), поем “Варнак” (1848–1858), “Москалева криниця” (1857), вірша “Дурні та горді ми люди...” (1849) до творів “І Архімед, і Галілей...” (1860) та “Бували війни й військовї свари...” (1860).

Н. Ярмоленко стверджує, що позитивний герой у Шевченка – це обов’язково учасник народно-визвольного руху, “або історичний персонаж (Федорович, Підкова, Швачка, Гонта), або узагальнений образ козацького ватажка (Гамалія), козака (Ярема)” [24, 152–153]. Залізник, Гонта, Бондаренко, Неживий, Швачка та інші герої-гайдамаки постають перед читачем як цілісне відтворення конкретної історичної особи – якщо ж воно фрагментарне, то накреслене кількома влучними штрихами. Життя їх змальовується у хронологічній послідовності і здебільшого в такому порядку: період становлення характеру народного ватажка; енергійна діяльність у межах відповідного біографічного часу; духовно-

психічний розвиток особистості; її інтимне (родинне) життя. Однак Ф. Кейда зазначає, що образ гайдамаки-рятівника, який вражає у творах українського романтизму, є гіперболізованим [9, 29]. Крім того, безперечно, через те що фактичний історичний матеріал був бідний і недостатній, майже в кожній історичній поемі Шевченка трапляються дрібні фактичні неточності. Наприклад, “Підкова і Гамалія не робили походів на Цареград і Скутар” [22, 23]. Примітно, що уже в поемі “Гамалія”, написаній 1842 року, поет розділяє типи мотивації, заявлені в діяльності народних месників: “Не кишені трусить, Ідем різать, палить, Братів визволяти” [23, 166].

О. Кудлей відзначає, що для творчості Кобзаря “характерна еволюція від богоборчо-революціоністських мотивів до мотивів молитви, примирення соціальних і міжособистісних протиріч суспільства та світу власного “я” [14, 16]. До цієї, цілком правильної, на нашу думку, оцінки додамо, що центральне ядро цих мотивів, показане в оціночному вислові самим поетом ще в 1845 р., залишається незмінним: “... Тяжкі діла! Якби їх забути, Я оддав би веселого Віку половину” [23, 275276].

У 1970-ті роки були спроби проаналізувати еволюцію символіки боротьби у Т. Шевченка, зокрема Г. Неділько реєструє символ ножа у вірші “На вічну пам’ять Котляревському” (1838) “у значенні зброї, якою користується злодій на широкій дорозі” [17, 159], однак зазначає, що випадків такого напрямку символіки у поета небагато. Гадається, в цьому вірші більшу увагу слід звернути на характеристику особистості власника того ножа: “Запеклюю душу злодія не спинить, Тільки стратить голос, добру не навчить. Нехай же лютує, поки сам загине, Поки безголов’я ворон прокричить” [23, 18]. Бачимо, що передусім наголос зроблено на екзистенційну самотність персонажа. Науковець також твердить, що “новий образ у поета вперше з’являється разом з образом, який уже освоєний у попередніх творах. В поемі “Неофіти” – ніж і тут же обух (сокира), а в “Марії” – сокира й молот. Цим поет ніби підкреслює їх

зв'язок і наступність (? – К.К.)” [17, 166]. На нашу думку, їх насправді об'єднує інше: усі символи боротьби у Шевченка речові, інструментальні, натомість духовні образи (мати з дітям тощо) є символами мети цієї боротьби) (1860): “І на оновленій землі Брага не буде, супостата, А буде син, і буде мати, І будуть люде на землі” [23, 492].

У тексті поеми “Гайдамаки”, за словами О. Бороня, виразно накладаються два простори – власне історичний (по відношенню до подій твору – Чигирин, Хортиця, Рось, Альта, Сена, Канів, Лебедин – із ними пов'язані певні епізоди в житті України в минулому) та романтичний – гайдамаччина, конкретизуючись у низці топонімів: Вільшана, Лисянка, Будища та вже названі, що “стають точками перетину чи поєднання двох просторів у єдину площину” [3, 10]. Саме в цій єдиній площині, а інколи – й у ще одній (трансцендентальному часопросторі), як Гонти – діють персонажі народних месників. Якщо брати до уваги цілком справедливе твердження В. Шевченка, що “...суттєве значення має не те – в історичному минулому чи в сучасних умовах або майбутньому живе і діє романтичний герой, а те, яким є внутрішній його світ, які ідеали він сповідує і захищає” [22, 11], то внутрішній світ Яреми та Івана Гонти стає точкою відліку для переходу історичного виміру до трансцендентального, а ключем до такого художнього переходу є зміна типу особистості.

Цикл віршів “В казематі” містить надзвичайно цікавий епізод – розмову двох караульних, які з кримінологічної точки зору належать до двох різних типів правопорушників. Один з них розповідає другому історію своєї невдачі (російською мовою, до речі): “Така ухабиста собою, И меньше белой не дарила, А барин бедненькой такой. Меня-то, слышь, и подсмотрили; Свели в Калугу и забрили” [23, 302]. Другий натомість викладає, як він дійшов майже до вбивства (прагнув захистити честь своєї коханої) і згодом добровільно пішов у солдати, і перепитує, чи правда, що його кривдника перевели з армії до їхньої в'язниці на роботу, на що перший відповідає, миттєво

зорієнтувавшись: “Так что же? Ну, вот теперь и приколи!” [23, 303]. Приблизно таке саме групування за мотивами (честь, цінності спілкування – і матеріальна удача) спостерігаємо трохи раніше в комедії “Сон” (1844): “Онде злодій штемпований Кайдани волочить; Он розбойник катований Зубами скрегоче, – Недобитка товариша Зарізати хоче!” [23, 199]. Не вважаючи це встановленням модного зараз “міждисциплінарного зв'язку”, наведемо, однак, результати одного соціологічного опитування, здійсненого І. Ждановою у 2002 р. серед приблизно 60 ув'язнених у колоніях строгого режиму. Їх було умовно розділено на 2 групи. Вийшло, що “з точки зору досліджуваних 1-ої групи (засуджені за насильницькі злочини) сенс життя полягає в тому, щоб залишити після себе добро... Засуджені за корисні злочини (2-а група) при визначенні поняття “щастя” найчастіше спиралися на такі терміни, як “везіння, вдача, фортуна” та “матеріальний достаток”... Поняття ж “нещастя” злочинці 1-ої групи найчастіше визначали переважно через терміни, які відбивають порушені емоційні відношення з іншими людьми: “самітність”, “непотрібність” тощо [5, 207]. Зважаючи на ці результати, Т. Шевченко у наведеному вище вірші з циклу “В казематі” спромігся яскраво й зі значною психологічною достовірністю охарактеризувати два типи мотивації антисоціальної поведінки.

На думку Т. Бовсунівської, “феноменологія української романтичної особистості вибудовувалась як в теорії, так і в практиці мистецтва за двома основними напрямками. По-перше, як абсолютизація індивідуалізму; по-друге, як художня універсалізація особистості. Перше приводило до замкненості й відчуження особистостей, до підсилення її асоціальних властивостей” [2, 93]. Персонажі такого типу тяжіють до самотності, носять на собі сліди людських непорозумінь, літературно часто ідентифікуються як “дурень”, “сирота”, “юродивий”, “убогий” тощо. При II, зазначає дослідниця, йдеться про протилежне. Герої усвідомлюють себе частиною громади, групи, суспільства, активізуються, діяльно впливають на хід подій. Це персонажі “пророка”, “розбійника”,

“закоханого” тощо. Ярема в “Гайдамаках” переходить з категорії I до категорії II, до того ж в особі Залізняка він знаходить батька, якого йому не вистачало.

Але актуальність віднайдення сім’ї Яремою не йде поряд з мотивацією дій Гонти, хоч і діють ці персонажі поруч. Мабуть, має рацію О. Забужко, говорячи про вбивство Гонтою своїх дітей (оскільки ж вони загинули в Умані, то він у будь-якому випадку винуватець їх загибелі – від його рук чи ні), що “...гайдамацький ватажок приносить невинних у жертву випущеним на волю демонам народного гніву: це – деперсоніфіковане вбивство, схоже на ритуальне...” [7, 39]. Про справедливість її судження свідчить і взятий Шевченком з уснопоетичного фольклору сліпучий зразок словесного виливу емоції, майже магічний: “...Праведній зорі! Сховайтесь за хмару: я вас не займав, Я дітей зарівав!.. Горе мені, горе!” [23, 113]. У цей момент Гонта знаходиться у часопросторі, автономному від зовнішнього: “Шевченко часто зображує героя на тлі пейзажу, який в іконі здавна символізував усамітнення” [3, 14].

Гонта справді “розуміє, що скоїв величезний гріх, що вимагає покаяння” [1, 53]. Варто зазначити, що на той час (у XVIII ст.), за словами М. Сулими, церковним судом убивства каралися суворо, хоча цей суд намагався не призначати смертної кари; крім того, на їхню класифікацію впливали найрізноманітніші фактори – і статус убивці та вбитого, і характер убивства, тобто було воно навмисним чи випадковим, і т. ін. “Врешті усталася 20-літня єпитимія за навмисне вбивство і 10-літня за випадкове” [20, 153]. Ні в церковній, ні у світській практиці, втім, не реєструвалося випадків, коли обвинувачений випрошував або визначав собі кару за власної ініціативи. Тому, пішовши далі в аналізі емоційного стану Гонти, зазначимо, що у його проханні про відповідну кару ще на цьому світі заховано геніальну знахідку історіософської інтуїції поета. Прохання Гонти проводить чітку межу, за якою стоїть безкарність і якої гайдамацький ватажок не перетинає; відтак

Т. Шевченко окреслив концептуальний рівень самого явища гайдамаччини, прозрівши крізь багато десятиліть потенційну можливість виходу народного руху на наступний якісний рівень (мається на увазі усвідомлення того, що каяття і кари від небес не буде – атеїзм), адже події початку ХХ ст. породили справжнього монстра.

Заслугує на окрему дослідницьку увагу й образ злочинця, який усвідомлює антисоціальність своїх дій, але мотивує їх соціальною необхідністю: “Я різав все, що паном звалось, Без милосердя і зла” [23, 345]. Головного героя поеми “Варнак” позбавлено можливості створити свій тихий рай, і він доходить до екзистенційного, насмілимось сказати – демонічного, протесту проти чужого щастя: “Вони ляхи були. Ніколи Нічого кращого сам бог Не бачив на землі великій, Як молодії ті були...” [23, 344]. Драматичність такого відчуття підкреслено поетом ще відчутніше в поемі “Москалева криниця”: “Всюди люде, а я один Диявол проклятий!” [23, 442].

Останній твір, де звучать революційно-антисоціальні мотиви, написаний Т. Шевченком аж 1860 р. (вірш “Бували війни...”). У ньому символіка боротьби зі злом трансформується в якісно нову філософську картину: “...і без сокири (курсив наш. – К.К.) Аж зареве та загуде, Козак безверхий (курсив наш. – К.К.) упаде, Розтросить трон, порве Порфиру, Роздавить вашого кумира...” [23, 500].

У висновках нашого дослідження можемо сказати, що тема антисоціального персонажа у Т. Шевченка є цілісною філософською підсистемою в тематиці творчості, спрямованою на художнє дослідження мотивації персонального протесту і на творчу трансформацію психологічно достовірних поетових спостережень як над особистою долею, так і над долею української нації. Віриться, що результати цих спостережень дають можливість розглядати саме поняття “революційність творчості Шевченка” на новому історіософському й літературознавчому рівні.

Список літератури:

1. **Барабаш Ю.** Сладкий ужас мщеня, или Зло во имя добра?: Месть как религиозно-этическая проблема у Гоголя и Шевченко / Ю. Барабаш // Вопросы литературы. – 2001. – № 3.
2. **Бовсунівська Т.** Феномен українського романтизму / Т. Бовсунівська. – Ч. 1: Етногенез і теогенез. – К., 1997. – 155 с.
3. **Боронь О.** Поетика простору в творчості Тараса Шевченка: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / О. Боронь. – К., 2004. – 15 с.
4. Гайдамацький рух на Уманщині. Коліївщина 1768 року: Хрестоматія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 214 с.
5. **Жданова І.** Уявлення про щастя та сенс життя осіб, які скоїли насильницькі злочини / І. Жданова // Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 25-27 листоп. 2004 р. – К.: Міленіум, 2002.
6. **Жулинський М.** Тарас Шевченко: духовна реалізація пророцтва / М. Жулинський // Шевченко Т. Кобзар. – Рівне, 1998.
7. **Забужко О.** Деміфологізація історії: Шевченків світ / О. Забужко // Слово і час. – 1990. – № 3.
8. **Зубков М.** Передне слово / М. Зубков // Шевченко Т. Заборонений Кобзар: Вибране. – Харків: Оригінал, 2006.
9. **Кейда Ф.** Художня інтерпретація гайдамаччини в українській літературі XIX-XX століть: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.01. / Ф. Кейда. – К., 2001. – 25 с.
10. **Кирилюк Є.** Кризь магічний кристал / Є. Кирилюк // Вітчизна. – 1976. – № 3.
11. **Ківенко Н.** Девіантна поведінка: Сучасна парадигма / Н. Ківенко, І. Лановенко, П. Мельник. – Ірпінь: Академія держ. податкової служби України, 2002. – 240 с.
12. **Костенко О.** Воля і свідомість злочинця (дослідження з застосуванням принципу натуралізму): автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. / О. Костенко. – К., 1995. – 46 с.
13. **Красицький Д.** Поет-бунтар / Д. Красицький // Людина і світ. – 1974. – № 3.
14. **Кудлай О.** Рецепція байронізму в художньому світі Тараса Шевченка: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.05. / О. Кудлай. – К., 2001. – 20 с.
15. **Мовчан П.** До Кобзаря – прямолиць / П. Мовчан // Шевченко Т. Кобзар. – К.: Дніпро, 1999.
16. **Мордовцев Д.** Гайдамаччина / Д. Мордовцев. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 360 с.
17. **Недилько Г.** Символи боротьби в произведениях Шевченко / Г. Недилько // Радуга. – 1970. – № 2.
18. **Скрипник М.** Наративні практики української ідентичності: Доба Романтизму / М. Скрипник. – Львів: Каменяр, 2007. – 367 с.
19. **Сорокін П.** Соціологія революції. Зміна людської поведінки у революційні епохи. Опис перший / П. Сорокін. – К., 1999. – 63 с.
20. **Сулима М.** Гріхи розмаїті: Єпитимійні справи XVII–XVIII ст. / М. Сулима. – К.: Фенікс, 2005. – 256 с.
21. **Хазратова Н.** Психологія відносин особистості й держави / Н. Хазратова. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 276 с.
22. **Шевченко В.** Українська історична поема XIX – початку XX ст. Концепція історизму, жанрова специфіка, шляхи розвитку: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.01 / В. Шевченко. – К., 1996. – 50 с.
23. **Шевченко Т.** Кобзар / Т. Шевченко. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1958. – 537 с.
24. **Ярмоленко Н.** Героїчний епос і специфіка поетичної творчості Т.Г. Шевченка / Н. Ярмоленко // Тарас Шевченко і сучасність: збірник матеріалів і тез міжнар. наук.-теор. конф. 21 травня 1996 року. – Рівне, 1996.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается эволюция антисоциального персонажа в лирике Т.Г. Шевченко. Результаты исследования дают возможность выделить целостную философскую подсистему в тематике его творчества, направленную на художественный анализ мотивации личностного протеста и на творческую трансформацию психологически достоверных наблюдений поэта как над своей судьбой, так и над историей украинской нации.

SUMMARY

The article deals with the evolution of the antisocial character in lyrics by Taras Shevchenko. The research results provide a chance to find an integrate philosophical subsystem in his works topics which is aimed at the artistic analysis of personal protest motivation and at literary transformation of poet's psychologically reliable observations of both his own fate and the Ukrainian nation's history.

*Рекомендовано кафедрою
української філології та культурології*

Подано 09.06.09